

ШКІЛЬНЕ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В ОЦІНКАХ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТИ

Дмитро Сопільняк – магістр соціології, аспірант кафедри соціології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, dmitrii.sopilnyak@gmail.com

Повномасштабна російсько-українська війна стала найпотужнішим зовнішнім викликом для вітчизняної системи шкільної освіти. За перші два роки бойових дій систему вразили одразу три хвилі потрясінь: матеріальна – через руйнування інфраструктури; організаційна – через повторний (після пандемії COVID) перехід у дистанційний чи змішаний формат навчання; психоемоційна – через травматичний досвід учнів, учителів та батьків. Утім досвід показав: саме в цій «потрійній кризі» зародилися інституційні інновації, що суттєво впливають не лише на українську систему загальної середньої освіти в умовах екстремальної ситуації, а й можуть стати світовим зразком якісної трансформації освітнього середовища.

За офіційними підрахунками, від початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України постраждали 3 798 закладів освіти, 365 із них зруйновано повністю. У цих екстремальних умовах освітяни, учні та їхні батьки переосмислювали роль школи не лише як місця навчання. Вже в перші тижні війни школа стала прихистком, волонтерським хабом і простором психоемоційної підтримки. Про це свідчать результати дослідницького проєкту «Школи під час війни», реалізованого Європейським Центром Wergeland (Осло, Норвегія) в рамках Програми підтримки освітніх реформ в Україні 2021–2024 за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії. У межах цього проєкту протягом травня – червня 2022 року було проведено 30 глибинних та 3 фокусованих групових інтерв'ю з українськими вчителями, директорами шкіл та старшокласниками таких міст, як Маріуполь, Харків, Вінниця, Одеса, Львів та ін.

«Весь коридор був у консервації, в крупах, чаях», – згадує одна із учасниць цього дослідження, вчителька з Маріуполя, описуючи, як педагоги, батьки й діти збирали продукти і речі для військових і постраждалих у перші дні та тижні війни. Реалізація одразу трьох додаткових соціальних функцій – безпекової, волонтерської та психотерапевтичної – суттєво змінювало структуру та характер взаємин у шкільній спільноті, тобто її соціальний порядок. Досить жорстка ієрархічна модель «учитель – учень» поступилася горизонтальній взаємодії: «школа перетворилася на «велику родину», де формальні ролі замінила солідарність і взаємодопомога. Учитель із Одеси сформулював це так: *«Ми змогли стати тим берегом, де діти все ж таки відчують, що вони на чомусь стоять»*. Саме відчуття стабільної опори в умовах хаосу, на думку респондентів, стало ключовою якісною зміною шкільного середовища [1].

Втім, почуття згуртованості не скасовувало щоденних втрат навчального часу. Постійні повітряні тривоги, блекаути, евакуація створювали відчутні бар'єри освітньому процесу. За результатами дослідження «Війна та освіта: 2 роки повномасштабного вторгнення», проведеного SAVED разом із VoxPopuli Agency за підтримки Програми ULEAD з Європою / ULEAD with Europe та Міністерства освіти і науки України, перебої електропостачання називали бар'єром для проведення занять, перш за все в онлайн-форматі, 82 % опитаних педагогів та 86% представників адміністрації шкіл [2]. У цих умовах школи переходили на «план Б» – заздалегідь підготовлені асинхронні формати уроків, аби мінімізувати втрати часу під час повітряних тривог, блекаутів тощо.

Як свідчать результати зазначеного дослідження, лише 57% опитаних категорій респондентів (учнів, їхніх батьків, педагогів, представників шкільної адміністрації) вважають, що в умовах війни школярі почуваються більш-менш спокійно; при цьому самі учні частіше говорять, що відчують тривогу, ніж це помічають дорослі – їхні батьки та вчителі. Близько 44 % опитаних учителів та 47 % директорів шкіл говорять про підвищення навчального навантаження та симптоми професійного вигорання, майже третина педагогів відчуває потребу в спеціалізованій психологічній допомозі.

Сукупний результат всіх витрат через війну – падіння показників успішності навчання. Більшість учителів і директорів (63% та 66%, відповідно) відзначили погіршення успішності учнів; лише 10% і 5% опитаних у цих групах респондентів вважають, що вона зросла. Самі школярі оцінюють свої успіхи у навчанні дещо оптимістичніше: 39% із них переконані, що наразі вчаться краще, 21% визнають погіршення результатів навчання, а 40% не бачать різниці у рівні своєї навчальної успішності до та під час повномасштабної війни. Близько 30% опитаних батьків говорять про спад результатів навчання своїх дітей, 24% — про поліпшення, 46 % не помічають змін [2].

Згідно з даними, отриманими в межах дослідження досвіду адаптації середніх шкіл України до роботи в умовах воєнного стану після 2022 року, проведеного громадською організацією «Куншт» у партнерстві з Аналітичним центром «ОсвітАналітика» Університету Грінченка, перебування в укриттях та стрес від обстрілів значно погіршують якість уроків, тому відеозаписи та онлайн-платформи стали способом повернути контроль над темпом навчання [3].

Разом із організаційними викликами зросли ризики цифрової нерівності. Частина сімей, перш за все ті, що мешкали на прифронтових територіях, не мали генераторів або альтернативного зв'язку, діти пропускали онлайн заняття. У більш безпечних регіонах України школярі поверталися до офлайн-формату освітнього процесу. Вчителі, опитані в межах дослідження «Шкільна освіта в умовах війни», здійсненого у травні-червні 2023 року

співробітниками кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серед шкільних працівників Салтівського району Харкова, акцентували на тому, що дистанційне навчання не тільки погіршує якість освіти, а й стає джерелом «нового різновиду соціальної (у даному випадку освітньої) нерівності, зумовленої відмінностями у форматі навчання (офлайн-онлайн), а отже, ... нерівномірним формуванням та розподілом освітніх втрат між учнями, які наразі проживають у різних регіонах» [4, с. 167]. Психоемоційні зміни, що відбуваються в шкільному середовищі внаслідок війни, за оцінками опитаних в межах цього дослідження, є найвразливішими. Вчителі та учні накопичують стрес, із яким не кожен колектив може впоратися: потрібні не лише особисті зусилля, а й колективні практики підтримки.

З урахуванням цих спостережень логічним є перехід від «екстрених рішень» до системної політики держави та органів місцевого самоврядування, спрямованої на забезпечення резильєнтності вітчизняної освіти, зокрема шкільної. Освітні втрати, про які говорять вчителі та батьки, не будуть подолані самі собою: потрібні інституалізовані змішані формати з гарантованими укриттями, резервним енергоживленням і стандартизованими асинхронними модулями, щоб кожен урок мав «план Б» і «план С» на випадок тривоги чи блекауту (особливо в умовах перманентної невизначеності, що спричиняє війна). Така політика має, по-перше, спиратися на мережеву співпрацю шкіл – від підземних або захищених класів у прифронтових містах (Харків вже реалізує свого роду революційний підхід – створення метрошколи) до дистанційних студій у безпечніших регіонах, що беруть на себе частину навчального навантаження для дітей із зон ризику.

Другий обов'язковий компонент – відновлення справедливого доступу до цифрових ресурсів. Доки діти навчаються зі смартфона, а не з повноцінного пристрою, дистанційне навчання неминуче продукуватиме нерівність освітніх результатів. Держава та партнери мають зафіксувати «цифровий мінімум» для кожного учня та вчителя (пристрій, швидкісний інтернет, офлайн-контент, джерело безперебійного живлення) і профінансувати його першочергово для прикордонних і прифронтових громад. Це не про зручність, а про базову можливість виконання навчальної програми.

Третій вимір – психосоціальна підтримка як норма шкільного життя, а не разова акція. Потреба у фаховій допомозі, якої потребують і вчителі, і батьки, і самі діти, вимагає розгортання постійної багаторівневої системи: треновані шкільні психологи, регулярні скринінги емоційного стану, маршрутизація направлень до психологів/психотерапевтів. Важливо навчити таких суб'єктів освітнього процесу, як вчителі та батьки, мотивувати учнів до навчання навіть в умовах «турбулентності».

Узагальнюючи зазначене вище, маємо підкреслити, що оцінки всіх суб'єктів шкільної освіти, опитаних у межах численних соціологічних досліджень, здійснених українськими та зарубіжними науковцями, сходяться на тому, що війна завдала вітчизняній системі загальної середньої освіти потужного удару, але водночас вона спричиняє трансформацію соціального порядку шкільного навчання, сприяє становленню нової шкільної культури – гнучкої, солідарної, орієнтованої на безпеку. Наразі надзвичайно важливим та невідкладним завданням державних установ та органів місцевого самоврядування є «закріплення» цієї культури в нормах, бюджетах та стандартах. Коли укриття, резервне живлення, можливість асинхронного проведення навчальних занять, цифрова рівність і постійна психосоціальна підтримка всіх суб'єктів освіти стануть не винятком, а правилом, «школа в умовах екстремальної ситуації» перетвориться на школу стійкого розвитку, а сьогоднішні втрати – на ресурс модернізації української освіти після закінчення війни.

Список використаної літератури

1. Сокур'янська Л.Г., Сопільняк Д.Р. (2022) Суб'єкти системи освіти про трансформацію соціального порядку шкільного навчання в умовах російської агресії. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 49. С. 55–65.
2. Війна та освіта: 2 роки повномасштабного вторгнення. Київ, 2024. 70 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Zvit.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf>
3. Ліннік О., Божинський В., Гриневич Л., Крижановська В., Ніколаєв Є., Рій Г. Освіта під час війни: досвід українських шкіл. Аналітичний звіт. Київ, ГО «Куншт», Аналітичний центр «ОсвітАналітика» Університету Грінченка, 2024. 128 с.
4. Шкільна освіта в умовах війни: стан, можливості, обмеження. Колективна монографія / Р. Борисов, О. Голіков, А. Крайнюков, В. Кутир'ова, А. Ніколаєвська, Л. Сокур'янська / за ред. Л. Сокур'янської. Харків: Управління освіти адміністрації Салтівського району Харківської міської ради, 2023. 168 с.